

REFLEXE VÝSLEDKŮ VLASTNÍCH VÝZKUMNÝCH ŠETŘENÍ JAKO PODPORA PROFESNÍHO ROZVOJE STUDENTŮ PEDAGOGIKY

Eva Marádová

Abstrakt: Proměny současné školy v kontextu s probíhající kurikulární reformou vyvolávají potřebu adekvátních změn v přípravě budoucích učitelů. Do popředí zájmu odborníků se dostává nejen transformace vzdělávacího systému, tj. zavádění rámcových a školních vzdělávacích programů, ale i potřeba efektivně řešit aktuální výchovné situace ve školách a školských zařízeních. To vše klade zvýšené nároky na profesní kompetence všech pedagogických pracovníků. V příspěvku jsou předloženy výstupy z ověřování inovativního modelu semináře, jehož program vychází z potřeby těsnějšího propojování studia sociální pedagogiky s reálným světem pedagogické praxe. Specifické pojetí semináře umožnilo studentům konfrontovat své představy o vybraných doménách v práci pedagoga s výsledky výzkumné sondy, kterou v průběhu semináře metodologicky připravili, realizovali a vyhodnotili.

Klíčová slova: vzdělávání pedagogů, sociální pedagogika, třídní učitel

Abstract: *Reflection of Pedagogy Students' Research in Field as a Support of their Professional Development. Transformation of school in the context of current curricular reform brings about necessary changes in teacher training. Not only the transformation of educational system, including implementation of framework school educational programs, but also the need of effective educational solution in schools become major topic discussed by specialists. It brings higher requirements on professional competences of teachers. The paper presents outcomes of pilot innovative seminar model, the program of which is based on necessary interconnection of social pedagogy with pedagogical practice in schools. Special conception of the seminar enabled the students compare their image of pedagogical work with outcomes of the research prepared, realized and evaluated during their seminar.*

Key words: *a teacher training, social pedagogy, class-teacher*

1 Úvod

V současné době se stále více teoretických studií i praktických výzkumných šetření v oblasti pedagogiky soustřeďuje na problémy související s transformací kurikula a probíhající proměnou školy. Získané výsledky jsou účinnou podporou při hledání cest k naplňování očekávaných výstupů primárního a sekundárního vzdělávání. Pozornost

výzkumných týmů je zároveň zaměřena na učitele a možnosti jejich vzdělávání. Především studenty – budoucí pedagogické pracovníky – je třeba připravit na práci v podmínkách měnící se školy.

V návaznosti na nově formulované profesní role, znalosti, kompetence i osobnostní předpoklady učitelů jsou i na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze vytvářeny nové koncepty učitelského vzdělávání, které přinášejí nejen inovovaný obsah, ale otevírají cesty k použití účinných metod a didaktických postupů (Spilková, 2008)

Model semináře, jehož program vychází z potřeby těsnějšího propojování studia sociální pedagogiky s reálným světem pedagogické praxe je pokusem přispět k rozvíjení kompetencí budoucích pedagogů pomocí netradičně vedené výuky. Specifické pojetí semináře umožňuje studentům konfrontovat teoretické znalosti sociální pedagogiky i vlastní představy o své budoucí profesi s výsledky výzkumné sondy, kterou v průběhu semináře metodologicky připravují, realizují a reflektují.

2 Seminář sociální pedagogiky v novém pojetí

Komplexně pojatý program oboru pedagogika umožňuje studentům získávat kompetence potřebné pro jejich budoucí uplatnění studiem řady jednotlivých vzájemně navazujících předmětů. Jednou z možností, jak vytvářet prostor pro tvůrčí činnost studentů a pro aplikaci získaných poznatků v praxi, je zařazení seminářů, které umožní zapojit studenty do autentické výzkumné práce. Na katedře školní a sociální pedagogiky byl v rámci vědecko-výzkumné činnosti připraven speciální program semináře, který se zaměřuje na vybrané aktuální problémy sociální pedagogiky a jejich řešení v praxi a zároveň využívá potenciál výzkumné činnosti studentů.

Vlastní příprava a realizace semináře v nově koncipovaném pojetí (jeho experimentální ověřování) má povahu akčního výzkumu. Získané výsledky a zkušenosti jsou reflektovány a budou využity při aktualizaci programu výuky.

Speciální seminář byl určen posluchačům prezenčního studia oboru pedagogika, kteří již v průběhu studia získali určité potřebné teoretické znalosti a dovednosti z pedagogiky a psychologie. Předpokladem pro práci v semináři byly nejen znalosti z oblasti sociální pedagogiky, ale také zvládnutí základů metodologie pedagogického výzkumu.

Záměrem semináře bylo vytvořit prostor k rozvíjení kompetencí budoucích učitelů realizací několika dílčích cílů:

- a) prohlubovat orientaci studentů v oblasti sociální pedagogiky (obecně vymezené problémy aplikovat do roviny konkrétních výchovných situací a ve vztahu k specifickým skupinám osob);
- b) aplikovat teoretické znalosti týkající se metodologie pedagogického výzkumu v praxi (připravit a realizovat výzkum zvoleného

pedagogického jevu, získaná data podrobit statistické analýze a z této analýzy vyvodit příslušné závěry);

- c) na základě reflexe výzkumného šetření prováděného studenty rozvíjet jejich sociálně pedagogické kompetence, které jsou nezbytné pro jejich budoucí působení v pedagogické praxi, zejména při vykonávání funkce třídního učitele.

Obsah semináře se opírá o následující témata sociální pedagogiky:

* Rozvoj osobnosti dětí a dospívajících v závislosti na různých typech sociálního prostředí. Rodina jako sociální prostředí. Intencionální prostředí ve výchovných institucích. Vliv médií na chování dětí a mládeže, vliv komunity.

* Děti a mládež jako ohrožená sociální skupina. Sociální deviace. Asociální jednání. Rizikové projevy chování dětí a mládeže. Agresivita a šikana, výtržnictví, vandalství, působení extrémistických hnutí, kriminalita, drogová závislost, syndrom CAN, komerční sexuální zneužívání, domácí násilí aj.

* Strategie prevence, včasné intervence a terapie sociálně nežádoucích jevů v mezirezortním přístupu. Metody sociálně výchovné práce ve vztahu k různým skupinám, vč. minorit. Sociální opora jako významná součást pomoci v krizových situacích. Resocializační projekty a programy. Probační a mediační služba. Projektování v oblasti sociálně pedagogického působení, komunitní projekty.

Program semináře je postaven na aktivizujících formách a metodách výuky. Důraz je kladen na **reflexi vlastní výzkumné činnosti**. Výuka proto probíhá v učebně fakulty i přímo „v terénu“, tj. na vybraných základních a středních školách. Studenti pod supervizí vedoucího semináře připravují ve vzájemné kooperaci výzkumnou sondu, kterou dle společného metodického postupu individuálně realizují na různých školách. Získané výsledky vlastního zkoumání vyhodnocují, osobně reflektují a připravují podklady pro společnou verifikaci stanovených hypotéz, kterou provádějí opět na fakultě. Porovnávání a sumarizace výsledků zjištěných na jednotlivých školách umožňují přítomným studentům sledovat zkoumanou problematiku v širším kontextu pedagogické praxe (Marádová, 2007).

3 Výzkumná sonda do působení třídního učitele

V rámci tohoto sdělení jsou předloženy vybrané dílčí výsledky ověřování výše popsaného programu semináře. Jeho součástí byla výzkumná činnost studentů zaměřená na sociálně pedagogické působení učitelů základních a středních škol, kteří vykonávají funkci třídního učitele. Výzkumný tým tvořilo 26 studentů oboru pedagogika. Zde je třeba připomenout, že použitá metodologie výzkumu odpovídala cílům šetření a především specifickým podmínkám jeho zařazení do programu výuky studentů.

3.1 Přípravná fáze

Přípravě vlastního výzkumného šetření předcházela odpovídající teoretická příprava věnovaná pracovním povinnostem a pedagogickým kompetencím učitelů souvisejícím s prací třídního učitele. Do této oblasti lze řadit především kompetenci diagnosticko-intervenční; sociální, psychosociální a komunikativní; manažerskou a normativní; profesně a osobnostně kultivující (Vašutová, 2002).

Po úvodním motivačním brainstormingu na téma „můj třídní učitel“ studenti formou skupinové práce připravili odpovědi na několik vybraných otázek:

V čem spočívá úloha třídního učitele? Co se od něho očekává? Jaké jsou jeho možnosti v sociálně pedagogickém působení? Jaké znalosti ze sociální pedagogiky využívá?

Tyto odpovědi a náměty z jednotlivých skupin byly vzájemně porovnány, konfrontovány a podrobeny diskuzi ve výzkumném týmu. Staly se východiskem pro sestavení souboru kritérií, na jejichž základě byla činnost třídních učitelů dále zkoumána. Výzkumný tým studentů se shodl, že bude vhodné u vybraných problémů, jimiž se třídní učitelé zabývají, sledovat především:

- a) Jak často třídní učitelé řeší vybrané sociálně pedagogické situace se žáky?
- b) Jak často konzultují vybrané problémy s rodiči žáků?
- c) Jak jsou hodnoceny jednotlivé oblasti práce třídního učitele z hlediska náročnosti?
- d) Jaké kompetence jsou pro práci třídního učitele klíčové?

K posouzení (na pětistupňové škále možného výskytu) byly vybrány tyto problémy a úkoly:

- prospěchové problémy žáků,
- neomluvená absence,
- nekázeň ve výuce, přestupky proti školnímu řádu,
- agresivita, šikana, kriminalita žáků,
- nevhodné chování k jednotlivým vyučujícím,
- zneužívání návykových látek,
- zdravotní problémy žáků,
- specifické vzdělávací potřeby žáků,
- nespokojenost žáků s klasifikací,
- výhrady žáků vůči učitelům,
- rodinné zázemí žáků, sociální situace rodiny,
- nedostatečná domácí příprava,

- profesní orientace žáka,
- úspěchy žáků a třídy,
- jiná témata.

Výstupem přípravné fáze byla pilotní verze položek dotazníku, kterou využil výzkumný tým pro shromáždění informací potřebných ke stanovení hypotéz.

3.2 Sestavení výzkumného nástroje a realizace výzkumu

Všichni členové výzkumného týmu dostali možnost vyjádřit se k jednotlivým položkám připravovaného dotazníku. Na základě vyhodnocení odpovědí na otázky v pilotní verzi dotazníku byl stanoven soubor jednotlivých dílčích hypotéz tak, aby jejich ověření a komparace pomohly studentům vytvořit si reálnou představu o aktuální činnosti třídního učitele.

Po dílčích úpravách jednotlivých položek byl sestaven dotazník, který byl použit jako hlavní výzkumný nástroj. Výzkumné šetření proběhlo na 26 náhodně vybraných základních a středních školách. Každý člen výzkumného týmu (9 studentů a 17 studentek) osobně navštívil jednu školu, kde oslovil šest pedagogů, kteří zastávají funkci třídního učitele (učitelky) a požádal o vyplnění dotazníku. Vzhledem k tomu, že distribuce dotazníků byla prováděna osobně, byla návratnost 100% a pro souhrnné zpracování byly získány informace od 156 respondentů. Sběr dat byl dle možností doplněn rozhovorem s těmito pedagogickými pracovníky.

Dotazníky i záznamy z rozhovorů vyhodnocovali studenti a studentky nejprve individuálně. Zjištěné skutečnosti dále srovnávali se společně vymezenými předpoklady a připravovali prezentaci výsledků, s níž vystoupí na reflektivním semináři. Program tohoto semináře bylo třeba strukturovat tak, aby se mohli k dané problematice vyjádřit ve vymezeném čase všichni členové výzkumného týmu a zároveň aby v jeho průběhu byly formulovány okruhy problémů pro společné zamýšlení nad zjištěnými výsledky. Reflexe výsledků vlastních výzkumů studentů je významnou etapou celého záměru.

3.3 Vybrané výsledky výzkumného šetření

Vlastním výzkumným šetřením měli studenti možnost si ověřit, nakolik odpovídá jejich představa o působení třídního učitele v oblasti sociálně pedagogického působení současné realitě, jejíž obraz získali přímo od učitelů v praxi.

Které hypotézy nebyly potvrzeny, tj. jaké výsledky byly pro studenty překvapující?

a) Předpoklad „*třídní učitelé řeší problémy zneužívání návykových látek a problémy kriminality dětí a mládeže velmi často*“ se nepotvrdil. Téměř 80 % respondentů uvedlo, že tyto problémy řeší jen občas a dokonce 12 % učitelů je neřeší nikdy.

K vyslovení hypotézy vedlo studenty hned několik okolností: publikované výsledky výzkumů výskytu zneužívání návykových látek a kriminality u dětí a mládeže a značná medializace tohoto problému. Dále pak i důraz, jaký je kladen na prevenci těchto jevů v rámci jejich studia sociální pedagogiky. Otázkou tedy zůstává, zda se skutečně tyto problémy ve sledovaných třídách nevyskytovaly či zda je řešil někdo jiný (např. školní metodik prevence), aniž by s třídním učitelem spolupracoval.

b) Předpoklad *„třídní učitelé řeší problémy neomluvené absence žáků s rodiči velmi často, častěji než otázky profesní orientace žáků“* se nepotvrdil. Odpověď „velmi často“ uvedlo u absence pouze 26 % dotázaných, zatímco budoucí profesní orientaci žáků se „velmi často“ věnuje více než polovina respondentů.

Studenti v diskuzi k výsledkům šetření poukazovali na vlastní zkušenosti a na dostupné informace o zvyšujícím se výskytu záškoláctví. Profesní orientaci spojují s činností výchovného poradce. Připustili osobní potřebu dalšího vzdělávání v této oblasti.

c) Předpoklad *„třídní učitelé řeší častěji problémy školního prospěchu žáků než problémy kázně ve výuce“* se nepotvrdil. Výzkum ukázal, že třídní učitelé se problémům prospěchovým i kázeňským intenzivně věnují. Odpověď občas (zřídka) se vyskytla u těchto položek pouze ve dvanácti dotaznících. Převažovala zde odpověď „velmi často“, u kázně dokonce 14 pedagogů označilo možnost nejvyššího výskytu, tj. „stále“. V celkovém vyhodnocení řešení nekázně ve výuce převyšuje otázky prospěchu o 22 % (v přepočtu pětiúrovňové škály výskytu).

Studenti, kteří realizovali výzkumné šetření, se většinou dosud nesetkali s pedagogickou praxí v roli pedagoga (učitele či vychovatele). Předpoklad zdůvodnili vlastními zkušenostmi a představami o primární vzdělávací úloze školy. V dosavadním studiu sociální pedagogiky akcentují zejména výskyt „závažných problémů spojených s rizikovými projevy chování žáků“ (návykové látky, šikana, agresivita, kriminalita aj.) a potřebu jejich prevence. Problematiku nekázně ve výuce nepovažují za závažnou. Toto zjištění není jen podnětem k zamyšlení pro studenty, ale i výzvou pro erudované pedagogy a psychology k vytváření efektivních strategií, jak zvládnout rušivé chování žáků (MARÁDOVÁ, 2008).

d) Předpoklad *„celková míra náročnosti práce třídního učitele bude samotnými učiteli hodnocena stupněm 4,5“* se nepotvrdila. Na pětistupňové škále stoupající náročnosti (1 až 5) hodnotili třídní učitelé své pracovní vytížení stupněm náročnosti 3,6 (v intervalu hodnot od 3 do 5). Nižší stupeň náročnosti neuvedl žádný respondent.

Teoretický rozbor problematiky související s řízením třídy z pozice třídního učitele (vč. identifikace problémů, které je povinen ze své funkce řešit) studenty vedl k předpokladu vysoké náročnosti této funkce. Bylo proto pro ně zajímavým zjištěním, že sami učitelé takovou zátěž nepociťují.

Zjištěná situace koresponduje i s dalším výsledkem výzkumné sondy. Všichni oslovení učitelé (délka jejich pedagogické praxe činí v průměru

10 až 20 let) jsou přesvědčeni, že na funkci třídního učitele je připravili především zkušenosti z výkonu učitelské profese. Někteří uvedli navíc i úlohu vlastních osobních životních zkušeností. Možnost, že na práci třídního učitele byli připravováni v rámci vysokoškolského studia nepřipustil ani jeden respondent. Studenti v této souvislosti vyslovili obavy nad vlastní připraveností na své „první kroky“ v roli třídních učitelů. Tento závěr by měl být inspirací pro úpravy v obsahu pedagogicko-psychologického základu studia.

Několik výše diskutovaných problémů je jen zlomkem získaných údajů. Celkové výsledky výzkumného šetření, které připravil tým studentů v rámci semináře sociální pedagogiky, jsou v současné době statisticky vyhodnocovány a budou publikovány v odborném tisku.

4 Závěry

Výzkumná práce studentů pod odbornou supervizí se jeví jako velmi vhodná metoda přípravy budoucích učitelů. Studenti jsou zapojeni do autentické a smysluplné aktivity při zkoumání jednotlivých pedagogických jevů, učí se vzájemné spolupráci a kooperaci. Interaktivně koncipované semináře propojené s vlastní výzkumnou činností na školách mohou usnadnit studentům učitelství plynulý vstup do jejich budoucí profese. Poskytují prostor pro vytváření a prohlubování základních dovedností v oblasti diagnostiky, hodnocení, komunikace, organizace a řízení vzdělávacího procesu se zaměřením na sociálně pedagogické problémy školy. Pro vysokoškolské pedagogy (vedoucí seminářů) je probíhající reflexe zdrojem námětů ke zkvalitňování přípravy učitelů v dané oblasti. Inspirující je i rozvoj spolupráce mezi fakultou a školami zapojenými do pedagogického výzkumu.

5 Použité zdroje

- MARÁDOVÁ, E. Jak přispět k pocitu bezpečí a vzájemnému porozumění ve škole. In *Pedagogika ve škole*. Praha : Portál, 2008. s. 95-116. ISBN 978-807367-511-0.
- MARÁDOVÁ, E. Reflexe oborových praxí studentů jako výzva ke změnám v koncepci učitelského vzdělávání. In *Svět výchovy a vzdělávání v reflexi současného pedagogického výzkumu. Sborník příspěvků XV. konference ČAPV*. České Budějovice : PedF Jihočeské univerzity, 2007. ISBN 978-80-7040-991-6.
- SPIILKOVÁ, V. Proměny v pojetí učitelské profese, nové nároky na role a profesní kompetence učitele v kontextu české kurikulární reformy. In SPIILKOVÁ, V., VAŠUTOVÁ, J.(eds) *Učitelská profese v měnících se požadavcích na vzdělávání*. Praha : UK v Praze, Pedagogická fakulta, 2008, s. 85-94. ISBN 978-80-7290-384-9.
- VAŠUTOVÁ, J. *Být učitelem*. Praha : UK v Praze - Pedagogická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7290-325-2.

Kontakt na autora

PaedDr. Eva Marádová, CSc.

Univerzita Karlova v Praze, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1,

E-mail: eva.maradova@pedf.cuni.cz